

*Коркішко С. В.,**викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародного гуманітарного університету**Кольцова О. С.,**викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародного гуманітарного університету*

ЯВИЩЕ НЕРОЗУМІННЯ В ДІАЛОГІЧНОМУ СПІЛКУВАННІ

Анотація. Дослідження визначається активним зацікавленням мовознавців когнітивно-прагматичними ознаками спілкування. Назріла необхідність систематизації й узагальнення емпіричних даних, які свідчать про те, що нерозуміння повідомлення реципієнтом зумовлено відповідно порушенням учасниками комунікації принципу кооперації, наявністю / відсутністю фреймового конфлікту. Крім того, дотепер поза увагою багатьох учених перебували невербальні та просодичні актуалізатори нерозуміння в художньому діалозі. Нерозуміння є комунікативно-когнітивним явищем, яке виникає під час реєстрації повідомлення у процесі діалогічної взаємодії двох і більше співрозмовників і властиве зазвичай слухачеві. Аналіз англомовних діалогічних єдностей, які спричиняють непорозуміння, доводить його існування у двох площинах – комунікативній та когнітивній. Таке існування відбувається паралельно. Нерозуміння поєднує ознаки як дискурсивно-комунікативної, так і лінгвокогнітивної природи. Розглянемо нерозуміння як тип інтерпретації з погляду когнітивної лінгвістики. З такого погляду нерозуміння пов'язане з поняттям інтерпретації – видом когнітивної діяльності, спрямованої на розкриття змісту повідомлення адресанта. Незавершеність окремих змістових компонентів, неправильний інтерпретаційний перебіг формують псевдоментальну репрезентацію дискурсу, створюють когнітивні передумови нерозуміння як типу інтерпретації. Когнітивна природа розуміння трактується як послідовність операцій або процедур, відповідальність за здійснення яких несе окремий модуль. Отже, має йтися про модульну організацію розуміння. У процесі вивчення комунікації неможливо не враховувати такі компоненти комунікації, як: адресант, адресат, повідомлення, канал комунікації, інформаційний шум, фільтри, зворотний зв'язок, контекст і ситуація, мотивація, фрейм. Дослідження спілкування породжує необхідність вивчення успішної комунікації, яка визначається як адекватна комунікація, за якої досягається більш-менш повне, але обов'язково достатнє з погляду комунікантів, взаєморозуміння.

Із цим згодні більшість сучасних лінгвістів, які вважають, що проблема успішного / неуспішного спілкування є однією з найважливіших у теорії комунікації. У наукових роботах, пов'язаних із вивченням цієї проблеми, держава приділяє величезну увагу умовам досягнення благополучного спілкування, що сприяє виникненню розуміння між комунікантами, підкреслюється, що між людьми не може бути розуміння, якщо не знати, що собою становить людина. В ідеалі ефективним називають таке спілкування, коли комунікативні наміри мовців реалізуються в повному обсязі. Ефективність комунікативної діяльності залежить від особливостей мовного досвіду комунікантів, рівня

їхнього інтелекту, бази знань мовної системи, уміння будувати висловлювання відповідно до позамовних параметрів ситуації спілкування, а також від уміння враховувати прагматичні особливості мовного процесу, тобто від рівня їхньої комунікативної компетенції. Саме з урахуванням перелічених умов, необхідних для досягнення адекватної комунікації, повинна будуватися стратегія мовної поведінки комунікантів. Якщо ці умови порушуються, між комунікантами виникає нерозуміння.

Ключові слова: нерозуміння, літературний дискурс, фрейм, когнітивна лінгвістика, когнітивна семантика, незнання, сумнів, здивування.

Когнітивна лінгвістика – мовознавчий напрям, у якому функціонування мови розглядають як різновид пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджують через мовні явища.

Звернення до когнітивних категорій дозволяє розглянути проблему розуміння/нерозуміння в зовсім іншому теоретичному контексті.

Когнітивна наука поставила перед собою завдання дослідження пізнання (когніції) і пов'язаних із ним процесів і структур, хоч це завдання деякою мірою вже реалізували такі галузі науки, як філософія, логіка, психологія [1, с. 234].

Головними завданнями когнітивної лінгвістики вважають:

- 1) аналіз природи мовної компетенції людини, її онтогенезу;
- 2) визначення специфіки категоризації та концептуалізації досвіду в колективній свідомості носіїв мови;
- 3) опис організації внутрішнього лексикону, вербальної пам'яті людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів пам'яті взагалі;
- 4) пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття і розуміння мовлення, у комунікативній діяльності;
- 5) дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їхньому здійсненні;
- 6) установлення співвідношення мовних структур тощо.

Проблеми недостатньої або неправильної інтерпретації інформації, що призводить до нерозуміння адресатом отриманого ним повідомлення, варто також розглянути в межах когнітивної семантики.

Когнітивна семантика є напрямом когнітивної лінгвістики, який розглядає значення як ментальне явище, пов'язане зі способами отримання, збереження й оброблення інформації людським мозком [1, с. 239].

Представниками когнітивної семантики є Дж. Лакофф, М. Джонсон, Р. Ленекер, Р. Джекендофф, Ч. Філлмор, Л. Талмі, Р. Дірвен, Д. Герартс, Ж. Фоконьє, І. Світсер, Б. Рудзка-Остін, Л. Янда, А. Ченкі, К. Бругман та інші.

У фокусі даного дослідження перебувають такі положення когнітивної семантики:

1) положення про те, що семантика природних мов є конвенційним результатом категоризації та концептуалізації світу представниками певного етносу та культури, відображає досвід, знання, відчуття людини, які можуть не відповідати справжньому стану речей;

2) положення про те, що генератором значень висловлювання є людина як носій когніції, яка обирає власний або нав'язаний мовою спосіб інтерпретації дійсності [1, с. 239].

Крім того, вважаємо неможливим дослідження феномену розуміння/нерозуміння без урахування постулатів когнітивної семантики, сформульованих О.С. Кібриком, Р. Ленекером, В. Чейфом, А.Н. Барановим, В.Я. Мізецькою:

1. Постулат про примат когнітивного. Згідно із цим постулатом, за значеннями слів перебувають тісно пов'язані з ними когнітивні структури – сутності, які можна описати тією чи іншою розробленою мовою представлення знань. Елементами цієї мови є фрейми, сценарії, плани, фон vs. фігура, модель світу, афективні структури, сюжет, рамки уваги тощо. Отже, вивчення мовних форм є свідомо неповним без звернення до когнітивних категорій, оскільки розумові категорії є практично невіддільними від мовних категорій [2, с. 28].

2. Постулат про тенденції до економії зусиль. Тенденція до економії часто-густо породжує «ритуалізацію» мислення людини та її мовної поведінки. Зусилля економляться лише там, де проблемна область є чітко структурованою, а поведінка – регламентованою. Фрейми та прототипи фактично являють собою один із засобів економії зусиль, оскільки вони є «ідеалізованими когнітивними моделями» [3, с. 54] та зводять практично будь-яку унікальну ситуацію до стандарту, у якому втілено попередній досвід людини.

3. Постулат про множинність утілень когнітивних структур у мові. Сутність цього постулату полягає в тому, що когнітивні структури не обов'язково прив'язані до певного мовного знака: та сама когнітивна структура може виражатися за допомогою різних значень того самого слова (полісемія) або значень різних слів (синонімія). З іншого боку, когнітивна структура може поєднувати декілька слів (джерело формування фразеологічних одиниць) або виражатися граматичними значеннями (значеннями граматичних категорій). Із цього випливає, що різні значення одного слова можуть виявитися результатом модифікації єдиної когнітивної структури.

Є деяка схожість термінів: *нерозуміння*, *незнання*, *сумнів*, *здивування*. Вважаємо доцільним розмежувати ці суміжні, але не тотожні поняття.

«Словник української мови» трактує *незнання* так: «відсутність знань, відомостей тощо про кого-, що-небудь, необізнаність у чомусь» [4, с. 321].

Англомовні словники, а саме «Оксфордський словник англійської мови» та «Кембриджський словник», трактують *незнання* (*ignorance*) так:

1. Lack of knowledge, understanding, or information about something [5]; lack of knowledge or information about something [6].

Порівняно з *незнанням*, яке є відсутністю знань або неволодінням повною інформацією, тобто є константною характеристикою мовця, *нерозуміння* вважаємо неуспішною когнітивною ситуацією, яка, у деяких контекстах (але не в усіх), спричинена відсутністю знань або неповнотою інформації, тобто *нерозуміння виникає як наслідок незнання*.

Сумнів, у свою чергу, трактується як «непевність щодо вірогідності, можливості чого-небудь; брак впевненості в комусь, чомусь; підозра, острах; ускладнення, що виникають під час розв'язання якого-небудь питання, певної проблеми; стан душевного розладу, невпевненості, вагання» [7, с. 1414].

Подібно до цього *сумнів* трактується у «Словнику української мови» як «непевність щодо вірогідності, можливості чого-небудь; брак твердої впевненості в комусь, чомусь» [4, т. 9, с. 839].

«Оксфордський словник англійської мови» трактує *сумнів* (*doubt*) так: “a feeling of uncertainty or lack of conviction” [6].

«Кембриджський словник» надає таке тлумачення даного терміна: “*doubt* is a feeling of not being certain about something, especially about how good or true it is” [5]. Українські словники трактують *здивування* як «почуття, стан людини, дуже враженої чимось незвичайним, дивним, незрозумілим» [1, т. 3, с. 536].

З погляду когнітивістики *нерозуміння* спричиняється незнанням когнітивної структури відповідного фрейму у стандартній ситуації спілкування.

У сучасній когнітивній лінгвістиці далекосяжним вважають *фреймовий* підхід, адже фреймова модель є гнучкою й узгодженою із психологічними концепціями пам'яті й експериментальними психофізіологічними даними.

Фрейм (від англ. *framework* – *каркас*) – структура репрезентації знань, у якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує, а також інструкцію щодо використання даної інформації [1, с. 771].

У наведеному нижче контексті Лізі розраховує на те, що Джемайма володіє знаннями з античної міфології та чула фразеологізм «Ахіллесова п'ята». Такі фонові знання могли б слугувати основою спілкування, проте неволодіння поняттями, які є складниками фрейму «антична міфологія», спричиняє *нерозуміння*, яке відчуває Джемайма, у результаті чого створюється комічний ефект:

“You must know something!” says Jemima. “You slept with him, for goodness sake! He must have some secret. Some weak point”.

“An Achilles' heel”, puts in Lissy, and Jemima gives her an odd look”.

It doesn't have to be to do with his feet”, she says, and turns to me, pulling a “Lissy's lostit' face” [8, с. 298].

У наведеному прикладі *нерозуміння* Джемайми підкреслено авторським коментарем щодо її виразу обличчя.

Отже, фонові знання як спільний «бекграунд» співрозмовників, який маєтись на увазі, але явно не проговорюється в діалозі, є важливою складовою спілкування. Якщо не має потрібної для певної комунікативної ситуації фреймової інформації, його мовленнєва поведінка відхиляється від комунікативної норми і спричиняє *нерозуміння* між ним і його співрозмовником.

Незважаючи на численні дослідження, у яких указується на необхідність урахування екстралінгвістичних чинників, дотепер не створена їхня чітка класифікація. У результаті аналізу літератури з даної проблеми можна зробити висновок, що

екстралінгвістичні чинники, які виділяються дослідниками, деякою мірою корелюють із відзначеними вище змінними, водночас як екстралінгвістичні чинники діалогічного мовлення виступають:

- 1) тема спілкування;
- 2) обстановка, у якій комунікація підтримана, допустима;
- 3) комуніканти (їхній соціальний статус, стосунки);
- 4) мета комунікації.

Сукупність названих умов, як зовнішніх, так і внутрішніх, утворює ту прагматику мови, яка характерна для реального мовного спілкування. Найважливішою складовою частиною прагматики тексту є його прагматична настанова, яку варто розглядати як матеріалізований у тексті усвідомлений конкретний намір адресанта здійснити відповідний вплив на адресата.

З погляду когнітивістики нерозуміння спричиняється незнанням когнітивної структури відповідного фрейму у стандартній ситуації спілкування.

Когнітивісти активно досліджують такі прагматичні характеристики висловлювання, як умови щирості, успішності: розробляються параметри комунікативної компетенції мовців, а також принципи правильного ведення розмови. Г.П. Грайс сформулював **принцип кооперації**: «Твій комунікативний внесок на даному етапі діалогу має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета (напрямок) цього діалогу» [9, с. 24], включає чотири постулати – **кількості, якості, відношення і способу**.

Отже, можна конкретизувати, що причинами нерозуміння когнітивісти вважають відмінності у стандартній мовленнєвій компетенції спілкування та невідповідність сказаного очікуванням адресата. Як наголошують когнітивісти, нерозумінню як типу інтерпретації властивий *помилковий хід міркування*, що призводить до створення неадекватної внутрішньої моделі комунікативного повідомлення. Неefективне здійснення інтерпретаційних операцій реципієнтом провокує *неповну ментальну репрезентацію комунікативного повідомлення* з неправильною репрезентацією та помилковим відтворенням конструктивних елементів.

Комунікативний прояв нерозуміння вважають комунікативним збоєм, воно може бути комунікативно експліковано суб'єктом нерозуміння або ідентифікуватися співрозмовником.

Аналіз феномену нерозуміння у тлумаченнях різних наукових парадигм свідчить про його складну та суперечливу природу, адже його, з одного боку, позиціонують як *комунікативну девіацію*, або аномалію, що привертає до себе увагу, а з другого – як цілком звичайну комунікативну подію, як необхідну *умову початку* роботи розуміння чи його можливий проміжний негативний результат.

Факт складної природи нерозуміння потребує розмежування даного терміна від *незнання, сумніву та здивування*. Порівняно з *незнанням*, яке є відсутністю знань або неволодінням повною інформацією, тобто є константною характеристикою мовця, нерозуміння вважаємо неуспішною когнітивною ситуацією, яка, в окремих контекстах, спричинена відсутністю знань або неповнотою інформації, тобто нерозуміння виникає як *наслідок незнання*.

У результаті порівняння нерозуміння із сумнівом та здивуванням доходимо висновку, що нерозуміння є значно ширшим поняттям. Сумнів або здивування вважаємо проявами нерозуміння.

Дослідження феномену нерозуміння як наслідку порушення співрозмовником **принципів кооперації**, висунутих

Г.П. Грайсом, вказує на те, що адресант незрозумілої репліки порушив одну із двох максим: **максиму кількості (повноти) інформації** або **максиму способу**.

У художньому творі експлікація нерозуміння відбувається не тільки у прямому мовленні персонажів, але й у їхньому внутрішньому мовленні, а також за допомогою авторського опису їхньої невербальної поведінки. Про прагматичні причини нерозуміння читач дізнається з контексту художнього твору.

Література:

1. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
2. Кибрик А.Е. Лингвистические постулаты. *Механизмы вывода и переработки знаний в системах понимания языка. Труды по искусственному интеллекту. Ученые записки Тартуского университета*. Тарту, 1983. Вып. 621. С. 24–39.
3. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we Live by*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 193 p.
4. Словник української мови : в 11-ти т. 1974. Т. 5. С. 379.
5. Cambridge Dictionary.
6. Oxford Dictionary.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
8. Kinsella S. *Can You Keep a Secret?* Black Swan. First Thus edition. London, 2003. 368 p.
9. Grice H.P. Logic and conversation. *Studies in the Way of Words*. New York : Academic Press, 1991. P. 22–40.
10. Мизецкая В.Я. Когнитивистика и генеративистика : борьба идей. *Научный вестник Международного гуманитарного университета. Серия «Филология»*. Одесса : Гельветика, 2019. Вып. 38. С. 95–97.

Korkishko S., Koltsova O. The phenomenon of misunderstanding in dialogical communication

Summary. Research is determined by the active interest of linguists in cognitive – pragmatic features of communication. There is a need to systematize and generalize empirical data, which indicate that the misunderstanding of the message by the recipient is respectively due to violation by the participants in communication of the Cooperation Principle, the presence/absence of cognitive conflict. In addition, non-verbal and prosodic actualizers of misunderstanding in artistic dialogue require further research. Misunderstanding is a communicative-cognitive phenomenon that occurs during the reception of a message in the process of dialogic interaction of two or more interlocutors and is usually inherent in the listener. Analysis of English-language dialogic units, screaming misunderstandings, proves its existence in two planes - communicative and cognitive. Such existence occurs in parallel. Misunderstanding combines features of both discursive-communicative and linguocognitive nature. Consider misunderstanding as a type of interpretation in terms of cognitive linguistics. From this point of view, the misunderstanding is related to the concept of interpretation - a type of cognitive activity aimed at revealing the content of the message of the addressee. Incompleteness of separate semantic components, incorrect interpretive course form pseudomental representation of discourse, create cognitive preconditions of misunderstanding as a type of interpretation. The cognitive nature of understanding is interpreted as a sequence of operations or procedures, the implementation of which is the responsibility of a separate module. Thus, we must talk about a modular organization of understanding. When studying communication, it is impossible not to take

into account the following components of communication: addressee, message, communication channel, information noise, filters, feedback, context and situation, motivation, frame. The study of communication creates the need to study successful communication, which is defined as adequate communication, which achieves more or less complete, but necessarily sufficient, from the point of view of communicators, mutual understanding.

Most modern linguists agree that the problem of successful/unsuccessful communication is one of the most important in communication theory. In scientific work related to the study of this problem, the state pays great attention to the conditions for achieving successful communication, which promotes understanding between communicators, and emphasizes that there can be no understanding between people if you do not know what a person is. Ideally, such communication

is called effective, in which the communicative intentions of the speakers are realized in full. The effectiveness of communicative activity depends on the language experience of communicators, their level of intelligence, knowledge base of the language system, the ability to build utterances according to the extralinguistic parameters of the communication situation, as well as the ability to take into account pragmatic features of the language process. It is taking into account these conditions necessary to achieve adequate communication, should be built strategy of language behavior of communicators. If these conditions are violated, there is a misunderstanding between the communicators.

Key words: misunderstanding, literary discourse, frame, cognitive linguistics, cognitive semantics, ignorance, doubt, surprise.